Vietinės realijos ramygališkių sakmėse ir padavimuose

Povilas Krikščiūnas

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Įžanginės pastabos

Klampios Ramygalos ir jos apylinkių nuolat šlapios ir burbuliuojančios bei liumpsinčios žemės skatino žmones kurti padavimus apie keliaujančius ežerus, nepaprastus gamtos reiškinius, susidūrimus su mitinėmis būtybėmis

Rinkdamiesi medžiagą lokalinių leidinių straipsniams, dažniausiai einame dviem keliais: imame visus pristatomoje teritorijoje užrašytus kūrinius ir komentuojame juos kaip nedalomą savastį arba renkamės tik tuos tekstus, kurių siužetai konkrečiai susieti su aprašomu arealu. Šiuo atveju žiūrime, kokių veiksnių tos sąsajos lemtos, kiek ir kuo tie tekstai išsiskiria iš bendro regioninio ar tautinio repertuaro. Į likusius kūrinius tada žvelgiama tik kaip į regioninio, tautinio ar tarptautinio repertuaro dalį, padedančią išryškinti improvizuotus lokalius ar pastovius tipologinius bruožus. Šiam straipsniui pasirinktas antrasis kelias. Taip tikimasi skaitytojui parodyti galimą folklorinio kūrinio kaitą įvairaus dydžio bendrijose ir priemones, kuriomis jis aktualizuojamas priartinant tekstą prie vietinių reikmių.

Tam tinkamų kūrinių ieškota Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne. Rinktis

Straipsnis „Versmės“ leidyklai įteiktas 2014 12 12, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2014 12 19, pirmą kartą paskelbtas 2017 06 09 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029–0799 visatekstėje svetainėje www.llt.lt. Straipsnio kodas elektroniniame serialiniame leidinyje yra LLT:2017-3/9-303/FL.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 06 09.

tarsi būta iš ko: tarpukario metais sakytinę prozą Ramygalos apylinkėse užrašinėjo prof. Juozas Balčikonis[1], yra Prano Narsučio[2] ir Onos Žukytės[3] užrašytų tekstų, nemaža Kazio Janionio surinkta kolekcija[4], pavienių užrašų rasta pedagogų Jurgio Elisono[5], Andriaus Ašmanto[6] mokinių ir studentų rinkiniuose. Palyginimams reikalingi kitų vietovių tekstai susirasti pasitelkus Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogą (sistemos autorė ir kartotekos sudarytoja Bronislava Kerbelytė).[7]

Deja, ieškant konkrečiai su pristatoma vietove susietų kūrinių nemenka medžiagos dalis atsijota kaip neperspektyvi numatytai tyrimo krypčiai. Pirmiausia tai pasakytina apie pasakas – jų siužetams vietinės detalės nėra reikšmingos, čia laikas ir erdvė abstraktūs, o įvykių grandinė nėra nulemta regioninių ar nacionalinių ypatumų. Jei kokia detalė švysteli, tai būna tik sekėjo noro pašmaikštauti proveržis. Straipsnio autoriaus turėtoje medžiagoje neaptikta ir anekdotų bei pasakojimų, tad pavadinime tik padavimai ir sakmės paminėti tikrai sąmoningai. Peržiūrėsime jų tekstus atskirai, ieškodami juose vietinės tradicijos paveiktų varijavimų.

Padavimų liudijimai

Aptariant apie tam tikros teritorijos tautosaką padavimai prisimenami bene pirmiausia. Lituanistikos paveldo informacinė sistema „Aruodai“ juos apibūdina kaip „*lokalines arba istorinio pobūdžio sakmes*“[8]. Rašydama apie šių kūrinių turinio bruožus B. Kerbelytė pastebėjo, kad juose vaizduojami fantastiniai įvykiai, tačiau tų įvykių pasekmės nurodomos realios, kartais net konkrečios[9]. Būtent šios pasekmės, palietusios konkrečius objektus konkrečiose vietovėse, įdomiausios ieškant lokaliai apibrėžto repertuaro ypatumų. Ramygalos apylinkėse tokių tekstų užrašyta nedaug, tad peržvelgsime juos visus.

Ieškant padavimų apie istorinius paminklus ar įvykius žvilgsnis pirmiausia krypsta į siužetus apie gyvenviečių, jų vardų ir kitų vietovardžių kilmę. Lietuvių tautosakos rankraštyne aptikti trys labai panašūs tekstai, kuriuose minima Ramýgala. Viename teigiama, kad ji kažkada vadinta Mandabūrija. Tuomet klampiais keliais per miškus keliavusi kažkokia ponia ir galop privažiavusi tą Mandabūriją. Čia jai taip atlėgę, kad pasakiusi: „*Čia ramu, ramu!*“[10] Šie žodžiai ne visiškai atitinka miestelio pavadinimą, bet galime spėti, kad būta neužrašytų variantų, kuriuose panaudota tikslesnė frazė ir kalbėta apie ramybę ir kelionės galą. Tokią mintį perša kitur užrašyti padavimai: ties Ariógala keliauninkas paklausia: „*Ar jau galas?*“, o pasiekęs Betýgalą sušunka: „*Bet y' galas!*“[11] Važiuojant Panevėžyje per Nevėžį ir pamačius vėžį pasiginčijama: „– *Panie, vėžys! – Ne vėžys!*“[12] Visais šiais atvejais vietovės pavadinamos pagal kažkieno pasakytus žodžius, taigi siužetas konstruojamas remiantis tuo pačiu modeliu, tik pritaikant skirtingas situacijai tinkamas frazes.

[1] *LMD* I 802–807, 811–815.
[2] *LMD* I 800.
[3] *LMD* I 801.
[4] *LTR* 768, 772, 859, 909, 1 019, 1 729.
[5] *LTR* 768.
[6] *LTR* 2 368.
[7] Paskelbta ir šio katalogo spausdinta versija. Mums aktualus trečiasis tomas: Kerbelytė B. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas. Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*, Vilnius, 2002, t. 3.
[8] *http://www.aruodai.lt/index.php?option=com_wrapper&Itemid=31*, žiūrėta 2014 12 12.
[9] Kerbelytė B. *Lietuvių liaudies padavimai*, Vilnius, 1970, p. 179.
[10] *LTR* 1019(11).
[11] *LTR* 2852(118).
[12] *LTR* 859(54).

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 06 09.

Ne mažiau paslaptingi padavimai apie varpus, bevežant iškritusius iš ratų ir nuskendusius upėse, ežeruose ar prasmegusius kartu su bažnyčiomis. Šalia gausios fantazijos tokiuose siužetuose kai kada šmėkšteli realių istorinių įvykių atbalsių. Antai pasakojama, kad Ramygaloje buvę trys žmonių vardais pavadinti varpai: Kundrotas, Jonas ir Mykolas. Švedai Kundrotą nusikabinę ir vežę Panevėžio keliu, bet tiltas lūžęs, varpas išriedėjęs ir nuskendęs. Po to dar trejus metus jis atsiliepdavęs į likusių varpų skambesį[13]. Toks pasakojimas skamba gana įtikinamai, nes iš tikrųjų būdavo, kad kariškiai svetimuose kraštuose varpus išveždavo ir perlydę gamindavo iš jų patrankas[14]. Į bažnyčias dažnai būdavo šaudoma neva kaip į taikinius. Taip iš tikrųjų nutiko ir su Ramygalos šv. Jono Krikštytojo bažnyčios bokštais, kuriuose buvo du varpai. Vienas jų išsilydė, antras krisdamas perskilo[15].

Kitame variante, taip pat užrašytame K. Janionio, sakoma, kad Kundrotas paskendęs, nes buvęs užkeiktas. Jis nuriedėjęs į šaltinį už Karmazino malūno ir ten prasmegęs, o Jonas su Mykolu jį vis šaukę: „*Kundrot, broli, Kundrot, broli!*“[16] Tiesa, skenduolį buvę galima ištraukti. Tam reikėjo su procesija nueiti prie skendimo vietos pasiėmus viską, ko reikia atlaikyti Mišioms. Deja, joms besibaigiant paaiškėjo, kad zakristijonas pamiršo gesintuvą žvakėms gesinti, ir pradėjęs kilti varpas vėl nuskendo.

Procesija minima ir prof. J. Balčikonio užrašytame variante apie nuskendusią bažnyčią. Ji stovėjusi Dvariškių kaimo gale, kadaise gilios kūdros vietoje. Pasak šio padavimo, laikant Mišias pasirodo skrynia. Kai žmonės jos nepajėgia iškelti, pakinkomi arkliai, bet ji nepasiduoda ir tada, nes pamirštas tas pats gesintuvas.[17] Beveik taip pat pasakojama apie Krekenavõs bažnyčios varpą, taip pat vadintą Kundrotu[18]. Beje, po teksto pridėta pastaba, jog analogiška legenda yra ir apie Upýtės bažnyčią. Siužetas plačiai žinotas visoje Lietuvoje – B. Kerbelytė surado 78 tekstus, kuriuose kalbama apie varpų skendimą. Pasak rusų tyrėjos O. Belobrovos, padavimai apie paskendusiu varpus aptinkami jau Viduramžių literatūroje. Liudijimų apie juos randama rusų metraščiuose ir liaudies sakmėse apie Ivaną Rūstųjį ir carienę Mariją Nagają[19]. Labai panašius siužetus savo kataloge pristato ir lenkų folkloristas Julianas Kžyžanovskis. Jis atskirai mini iš ežero girdimą skambesį[20] ir procesijas, norinčias iškelti nugrimzdusias bažnyčias ir/ar jose paslėptus lobius[21]. Dera priminti, kad šis katalogas apima tik spausdintus šaltinius. Jame nurodyti 22 leidiniai, paskelbę mums rūpimų tekstų, tačiau neatmestina, kad rankraštynų kolekcijose atsirastų ir lietuviškiems variantams artimesnių analogų. Juk viena populiariausių mūsiškių varpų skendimo vietų yra visai netoli Lenkijos, Alvito ežere[22].

Dar daugiau fantastikos padavimuose apie gamtos paminklus. Štai tekste, kurį 1936 m. užrašė K. Janionis,

[13] *LTR* 1019(12).

[14] Седов В. П. Снятие церковных колоколов для литья пушек в в начале Северной войны, *Петербургский исторический журнал*, 2014, № 1, с. 25–40, prieiga per internetą: <http://www.spbiiran.nw.ru/wp-content/uploads/2014/11/Петербургский-исторический-журнал-2014.-№1.pdf#page=25>, žiūrėta 2014 1212.

[15] *<http://www.ramygala.lt/index.php/ramygalos-parapija?showall=&start=1>*, žiūrėta 2014 12 12.

[16] *LTR* 859(45).

[17] *LMD* I 814(7).

[18] *LMD* I 814(4).

[19] Белоброва О. А. Чудо 1701 г. с колоколами Троице-Сергиева монастыря, *Труды отдела древнерусской литературы Института русской литературы АН СССР*, т. XXVI, Ленинград, 1971. с. 302.

[20] Krzyżanowski J. *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*, t. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1963, p. 215.

[21] *Ten pat*, p. 223–224.

[22] Kerbelytė B. *Lietuvių liaudies padavimai*, p. 170.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 06 09.

pasakojimas pradedamas su jokia vietove nesaistomais teiginiais, konstatuojančiais kažkada gyvenus milžinus:

„Seniau buvo labai didelių ir labai mažučių žmonių. Milžinai buvo tokie dideli, kad vienas pasiremdavo ant stogo viename kaime, kitas kitame, ir taip kalbėdavosi. Arba ant žardo taip pat pasiremdavo. Žmogų jie pasikišdavo po pažasčia ir nešdavosi kaip nieką. Jų grybai irgi buvo labai dideli, kad ar lietus, ar ką, tai milžinai, būdavo, ir palenda po jais“[23].

Po tokio mitinius personažus pristatančio įvado pereinama prie vietinio reljefo, neva atspindinčio jų veiklos pėdsakus: Masiõkų kaimo žvyryne, netoli nuo tilto per Obelĩnę, buvęs milžinų susirėmimas, tad ten randami didžiuliai kaulai, pasagos ir žvangučiai esą iš žuvusiųjų kapaviečių, o upelio vaga pragraužta jų kraujo. Čia pat priduriama, kad apvalios duobės tarp Šukiónių kaimo ir Šétos piliakalnio taip pat įmintos milžinų. Dar dvi jų pėdos išlikusios Naujãdvario ir viena Daubãrų[24] ganykloje ant Aukštãtrakio.

Sistemindama tekstus semantiniu-struktūriniu pagrindu B. Kerbelytė pasakojimus apie minėtus neįprastus radinius apibūdino kaip situaciją *„herojus stebi keistą objekto išvaizdą“* (elementarus siužetas K 1.3.0.1). *LPTK* Padavimų skyriaus padavimų apie gamtos paminklus poskyryje fiksuoti 62 šio tipo tekstai, siejami su milžinais. Dauguma jų užrašyta Aukštaitijoje ir Žemaitijoje, tačiau esama liudijimų ir apie Palazdijų Milžino kapą[25], Bliuviškių[26], Švendubrės[27] senkapius, Svylionių gyvenvietę[28]. Analogų lenkų leidiniuose yra radęs ir J. Kžyžanovskis.[26]

Padavimų apie gamtos objektų kilmę rasta dar mažiau. Tik trijuose pasakojama apie vandens telkinių atsiradimą ar galimybę jiems atsirasti. B. Kerbelytė šių kūrinių vyksmo slinktį įvardija kaip elementariuosius siužetus: *„Herojus paveikia* (K 1.1.1.17)/*nepaveikia* (K 1.2.1.17) *personažą ar objektą ypatingu veiksmu ar priemone“*. Dažniausiai pasakojama apie susitelkusius debesis, kurie esą būsimojo telkinio vandenys. Tereikia tik atspėti ar atsitiktinai ištarti ežero vardą, ir jis nusileidžia ant žemės. Šitaip piemenei išrėkus atsiskyrusio jaučio vardą atsirado netoli Stebėkių esantis Júodis[29]. Kitu atveju ežeras neatsiradęs. Esą apie 1900 m. tarp Papurvinės ir Baltiškių girdėdavosi lyg kas lėktų ir dejuotų. Vyrai taręsi paklausti balso, ko jis reikalaująs, bet neprisiruošę, ir po kelerių metų vaitojimas pranykęs. Rėkdavę ir Daubarų žemėse už Telėtninkų, tačiau ežero vardo niekas nespėjo ir jis neatsivėrė[30]. Tokių pasakojimų apie vandens telkinių vardų atspėjimą yra ir daugiau.

Pasitaiko, kad tekste ežero, upelio ar šaltinio atėjimo priežastis nedetalizuojama. Antai J. Elisono mokinių rinkinyje pasakojama, kad virš kalnelio prie pat Joskildų susitelkę juodi debesys ir pradėję labai ūžti. Žmonės spėliojo, ką tai galėtų reikšti, kol vienas dvarininkas išaiškino, kad čia turįs atsiverti šaltinis arba ežeras. Taip ir atsitikę, tačiau savaime apie jokį vardo atspėjimą, būdingą šio tipo tekstams, čia nekalbama[31].

[23] *LTR* 859(2).
[24] Rankraštyje įrašyta ir sukirčiuota *Dubārų*.
[25] *LTR* 3517(2682).
[26] Lietuvos žemės vardyno kartoteka Lietuvių kalbos institute.
[27] *LTR* 3804(2).
[25] *LTR* 4480(111).
[28] Krzyżanowski J. *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*, t. 2, p. 210–211.
[29] *LTR* 2083(570).
[30] *LTR* 859(8).
[31] *LTR* 768(401).

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 06 09.

Siužetai apie ežerų nusileidimą taip pat žinomi visoje Lietuvoje. Štai pašaukus Juodį atsirado ežeras Trakų rajone,[32] Anykštis patvino skalbėjai užsigavus pirštą ir sušukus: *„Ai nykšty nykščiuk!“*[33], o netoli Giedraičių nusileidęs ežeras neatspėjus vardo pakilo ir išėjo.[34]

Aptarta medžiaga tikrai negausi, tad drąsių apibendrinimų čia nepadarysi, bet keletas minčių vis dėlto kyla. Pirmiausia tai, kad nerasta unikalių siužetų, aptiktų vien Ramygalos apylinkėse. Beveik visi jie žinomi ne tik Aukštaitijoje, bet ir visoje Lietuvoje, kaimyniniuose kraštuose, kai kada jų sklaidos arealas siekia net Skandinavijos ar Balkanų šalis (pvz., kai kurie siužetai apie milžinus[35]). Vietinėms reikmėms tenkinti skirti tekstai modifikuoti labai neesmingai – keičiant vietovardžius ir asmenvardžius, paieškant įtikinamesnės frazės. Kai kurie variantai primena etiologinių ir mitologinių sakmių junginius, sutvirtintus konkrečių istorinių įvykių ar juos menančių paminklų, vietovių paminėjimais. Tad kaip *sava* (kaimo, valsčiaus) kūryba padavimas gali būti suvokiamas tik pačia siauriausia prasme. Juk jos, nors vaizduoja išimtinai fantastinius veikėjus ir įvykius, pretenduoja į kuo didesnį su konkrečiu objektu siejamą tikroviškumą, būdingą mitologinėms sakmėms. Tačiau tai jau kitos straipsnio dalies objektas.

Kas, kur, kada, kodėl arba sakmių siužetų vingiai

Sakmėmis įprasta vadinti stereotipinius siužetinius liaudies pasakojimus, kurių centre paprastai būna koks nors nepaprastas įvykis ar asmeninis išgyvenimas, dažniausiai susijęs su antgamtine sfera[36]. Šioje straipsnio dalyje aptarsime 35 tokius kūrinius. Prieš rašant šią dalį medžiaga buvo peržiūrėta ir temiškai sugrupuota. Paaiškėjo, kad pusėje sakmių pasakojama apie įvairius pasivaidenimus, penkios susijusios su užkasamais, užkeikiamais, besivaidenančiais pinigais, dar trijose grupėse po keturis tekstus veikia velniai, aitvarai ir burtininkai. Tenka prisiminti, kad vienas pagrindinių bet kurios mitologinės sakmės požymių yra tikroviškumo siekis. Ramygališkių sektuose tekstuose jis taip pat peržengia specialistų pageidaujamos detalios metrikos ribas: *„Mano tėvo motina važiavo su sūnum iš baliaus“*[37]; *„Gudelių kaime gyveno toks Pergizas. Jis sakydavo, kad aš esu visų pernuodninkų karalius“*[38]; *„Senė Rasiulienė iš Kunigiškių kaimo buvo Griniūnuose pas Mačį“*[39]; *„Papiškių kaime senis Daniūnas turėjo labai daug pinigų“*[40]; *„Prieš kokį 70 metų Jotainėlių dvare ėmė vaidentis Vatienė“*[41]. Matome, kad teikiamos žinios nesiriboja vien asmenvardžiais. Tokie duomenys kaip ankstesni informantai, jų amžius, nutikusio įvykio laikas, vieta ir aplinkybės gali būti pravartūs daugeliu aspektų ir atstoti tarpukario metų tautosakos rinkiniuose negausias pastabas apie užrašomų kūrinių gyvavimą. Peržvelgsime šiuos komentarus kartu su turimais tekstais.

Ramygališkių sakmėse keisti žmonės, gyviai ar daiktai dažniausiai pasirodo vakare, naktį arba šventadienį, ypač jei tą dieną kas nors dirbama.

[32] *LTR* 491(7).
[33] Basanavičius J. *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*, Chicago, 1903, p. 376.
[34] *LTR* 601(12).
[35] Kerbelytė B. *Lietuvių liaudies padavimai*, p. 53, 55.
[36] *<http://www.aruodai.lt/index.php?option=com_wrapper&Itemid=31>*, žiūrėta 2014 12 12.
[37] *LTR* 859(17).
[38] *LTR* 909(13).
[39] *LTR* 909(40).
[40] *LTR* 909(34).
[41] *LTR* 860(18).

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 06 09.

Keisti aiškiai matomi objektai pasirodo prie Juškáičių liepto[42], Masiokų ganyklų beržyne, priaugusiame lazdynų[43], ar Lamenų pievose (ten buvęs užmuštas žmogus)[44], taigi atokiose ar su anapusiniu pasauliu susijusiose vietose. Apgyvendintose erdvėse vaidenamasi arba tamsiu paros metu (pvz., naktį ruošiantis miegoti daržinėje[45]), arba bet kada mirusiųjų gyventose vietose (pvz., mirusi teta ateina pas jos turtų perėmėją[46]). Kaip ir visoje Lietuvoje, tokių svečių nusikratoma atgiedojus rožinį, užpirkus Mišias ar davus išmaldos elgetoms.

Paprastesni trumpučiai pasakojimai apie vaiduokliais palaikytus daiktus. Antai prie vėjuotu oru iš vakaronės einančio berno atsivolioja kažkoks neaiškus gumulas. Turėdamas pagalį jis pasiruošia gintis, bet pasirodo, kad tai tėra vėjo nešama kraitė[47]. Čia verta prisiminti vieną Norberto Vėliaus pamąstymą:

„Žmogui, nepažįstančiam tautosakos ir netikinčiam mitinių būtybių egzistavimu, pakelėje pamatytas juodas daiktas nesukels jokių asociacijų, tas pamatymas nebus joks išskirtinis įvykis, kitais žodžiais tariant, nebus jokio siužeto, kurį vertėtų kitiems papasakoti. O žmogui, tikinčiam, kad naktį įvairiausiais pavidalais pasirodo mitinės būtybės, ir girdėjusiam daug sakmių, kaip vienam ar kitam pakelėje pasirodė vaiduoklis ar velnias, žmogui su dar gyva mitine pasaulėjauta kiek neįprastas daiktas tuoj pažadina vaizduotę, nukreipia ją į mistinę sferą. Toks žmogus atsitikimą susieja su žinomomis sakmėmis ir vėliau pasakoja pagal paprasčiausią nusistovėjusį sakmės modelį“[48].

Remiantis tokiu pasaulėžiūros lemiamu mąstymu gali būti kuriami bet kokios apimties ir tematikos tekstai. Lina Būgienė tokius tekstus vadina antisakmėmis ir nurodo, kad pastaraisiais dešimtmečiais jų akivaizdžiai gausėja[49]. Išankstinis tradicijos žinojimas esant reikalui leidžia papildyti sekamus siužetus vietiniais akcentais – neva teisingai ar neteisingai pasielgusių žmonių istorijomis. Pasitelksime porą pavyzdžių apie vaikštančius ir užkeiktus pinigus. Pirma istorija įrėminta dviem teiginiais, primenančiais tikėjimus:

„Jei žmonės pasiima užkeiktus pinigus, tai tiem žmonėm nelaimės ir nelaimės.

Gyveno Pašilių kaime (Ramygalos vls., Truskavos par.) tokie Ramõnai. Dabar jie gyvena po Upyte. Labai bagoti žmonės, ale visi lozoriai. Tai šlubi, tai kitam veidas sugadintas. Jie seniau rado pinigus.

Jei nori žinoti, ar pinigai užkeikti, ar ne, reikia pakasti juos po obele. Jei obelė nudžiūsta, tai pinigai užkeikti, o jei žaliuoja – drąsiai vartok: neužkeikti“[50].

Panaši ir kitos, išsamesnė, tik detaliau papasakotos ir kitaip pasibaigusios istorijos struktūra. Klėtyje miegojo brolis ir sesuo. Atsibudęs brolis pamatė baltą aviną. Pakelta sesuo jį taip pat matė, bet nė vienas nesumojo, ką reikia daryti, ir avinas prapuolė. Istorija su jau konkrečiais veikėjų vardais išplito ne tik tame kaime, net pridedant, kad

[42] *LTR* 859(15).
[43] *LTR* 909(3).
[44] *LTR* 909(60).
[45] *LTR* 909(36).
[46] *LTR* 1729(10).
[47] *LTR* 859(16).
[48] Vėlius N. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*, Vilnius, 1977, p. 32.
[49] Būgienė L. Nūdienos žemaičių sakmė: tarp anekdoto ir siaubo istorijos, *Tautosakos darbai*, 2007, t. XXXIV, p. 73–77.
[50] *LTR* 859(39).

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 06 09.

„ten dažnai matydavo pinigus degant“[51]. Šiuo atveju istorijos baigtį nulėmė būtent folklorinės tradicijos nežinojimas.

Įdomu, kad tokiomis istorijomis kartais nuoširdžiai tikėta ir pačiame XX a. gale. Antai straipsnio autoriaus gimtajame kaime (Pāsvalio r.) tarpukariu tarnavo piemenaitė. Vieną kartą pamačiusi pievoje kažką žaižaruojant ji apie tai pasakė šeimininkei. Ši paprašiusi parodyti degimvietę ir beveik iš karto pradėjusi piemenaitę geriau maitinti, o šeimininkai netrukus pasistatę naują, tuomet kaime vienintelį raudonų plytų namą[52]. Giliu šios pasakotojos ir kai kurių vietos gyventojų įsitikinimu, jie tikrai išsikasę degusius pinigus ir sėkmingai juos panaudoję, svarbu buvo tik nepažeisti jokio tradicijos diktuojamo tabu.

Išorė, chrakterio bruožai ar gyvenimo būdas kartais gali lemti ir žmogaus socialinį statusą. Trijose sakmėse teigiama, kad Jotáinių kaime buvę daugiausia *čerauninkų*. Pasak sekėjo, gyventojai ten buvę tamsūs, kaimas toli nuo bažnyčios ir žmonės ją lankę labai retai. Manyta, kad atėjus tan tikrai valandai jie būtinai turi kam nors pakenkti, tad jų vengdavo ir bijodavo. Moterys važiuodamos į vestuves pro tą kaimą prisisegiodavo adatų aukštyn galvom – tada burtai turėjo neveikti[53]. Bijant burtų *čerauninkams* nieko net neskolinta. Toks išskyrimas neretai lemiamas kokių nors žmonių ar jų grupių požymių. Antai ten, kur esama kitatikių arba paribio su Latvija rajonuose, *čerauninkais* tampa būtent kitatikiai ar latviai. Ši savo-svetimo opozicija yra universali ir būdinga ne vien lietuvių sakmėms[54]. Ir šis, ir visi kiti čia aptarti siužetai rodo glaudžius ir neatsiejamus vietinės ir bendrosios folklorinės tradicijos ryšius.

Keletas pabaigos žodžių

Straipsnyje aptarti tik dviejų sakytinių žanrų lokalieji požymiai – to reikalavo pasirinktas straipsnio objektas. Tačiau baigiant negalima nutylėti panašių procesų, vykstančių kitų tautosakos rūšių, ypač dainuojamosios, kūriniuose. Dar 1970 m. Pranė Jokimaitienė pastebėjo, kad vaikų dainelė, *„patekusi į kitą apylinkę, dažnai pasisavina ir tos apylinkės vardą“*[55]. Panašiai kaitaliojami vardai vestuvinėse jaunosios graudinimo, vietovardžiai stalo vadavimo ar vestuvininkų apdainavimo dainose, egzistuojančios klišės pritaikomos kurti naujiems, dabarties aktualijas atitinkantiems anekdotams[56]. Matome, kad iš tikrųjų tai yra daugelyje tautosakos žanrų.

„Keičiantis gyvenimo aplinkai, dainos tekstas arba reaktualizuojamas (svetimos realijos pakeičiamos gerai žinomomis), arba deaktualizuojamas (specifinė informacija pakeičiama aktualia visiems)“[57].

[51] *LTR* 859(12).

[52] *LTR* 6010.

[53] *LTR* 909(14).

[54] Pvz., tokios sakmės žinomos ir Lenkijoje: Krzyżanowski J. *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*, t. 2, p. 193–194.

[55] Jokimaitienė P. *Lietuvių liaudies vaikų dainos*, Vilnius, 1970, p. 126.

[56] Kerbelytė B. Naujoviški anekdotai: santykiai su ilgaamže tradicija, *Tautosakos darbai*, 2008, t. XXXV, p. 107–116; Campion-Vincent V., Les légendes comiques, sous-genre des légendes contemporaines, *Paroles à rire*, 1999, Paris, p. 111–116; Шмелева Е., Шмелев А. Клиширование формулы в современном русском анекдоте, *Ruthenia*, bendras Maskvos jungtinės humanitarinės leidyklos ir Tartu unversiteto Rusų literatūros katedros projektas, prieiga per internetą: <http://www.ruthenia.ru/folklore/shmelev2.html>, žiūrėta 2014 12 12.

[57] Башарин А. С. Актуализация и деактуализация песенного текста (к вопросу о локальных песнях и локальных вариантах), *<http://www.ruthenia.ru/folklore/basharin3.htm>*, žiūrėta 2014 12 12.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 06 09.

XX a. 4-ojo dešimtm. Ramygalos gyventojai, jų darbai ir dienos. Iš RGKM archyvo

Žinoma, pasitaiko ir tik kažkuriai vietovei būdingų tekstų[58]. Tokie yra kupletai apie kaimų ar valsčių gyventojus ir jų būdo bruožus, tačiau jie, kad ir gajūs tam tikrame areale, plačiai neišplinta. Juk bet kuris kultūros kūrinys gali būti sukurtas, priimtas ir neužmirštas tik toje terpėje, kuriai jis yra aktualus.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijos „Ramygala“ (vyr. redaktorė ir sudarytoja *Gražina Navalinskienė*) elektroninėje laidoje.

Straipsnio kalbos redaktorė *Teresė Gužauskienė*, korektorė *Gražina Navalinskienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas.*

Straipsnis recenzuotas ne mažiau kaip dviejų mokslininkų ekspertų.

Straipsnio priedai skelbiami atskirai tam skirtuose leidinio skyriuose:
1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet kokiu būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).

[58] Apie juos rašyta ir šios serijos knygose: Šlekonytė J. Baisogalos apylinkių pasakojamosios tautosakos bruožai, *Baisogala*, Vilnius, 2008, p. 383–396. Krikščiūnas P. Keletas potėpių dainų portretui, *Panemunėlis*, d. 2, Vilnius, 2011, p. 1370–1382; Krikščiūnas P. Sintautiškių dainuojamosios tautosakos savitumai: keletas įžvalgų, *Sintautai*, d. 2, Vilnius, 2013, p. 2145–2155.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 06 09.